

УДК: 347.91/95:347.92

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.02.15>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ НАДАННЯ ОСОБИ ПСИХІАТРИЧНОЇ ДОПОМОГИ У ПРИМУСОВОМУ ПОРЯДКУ ЗА ЦИВІЛЬНИМ ПРОЦЕСУАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

Куцик К.,*кандидат юридичних наук**старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін**Національної академії внутрішніх справ**<https://orcid.org/0000-0001-9365-5935>**katiavk1707@gmail.com*

Куцик К. Деякі аспекти надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку за цивільним процесуальним законодавством України.

У статті розглянуто деякі аспекти надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку за цивільним процесуальним законодавством України. Зокрема, проаналізовано чинні норми законодавства, якими регулюється порядок проведення психіатричного огляду, надання амбулаторної психіатричної допомоги та госпіталізації до закладу з надання психіатричної допомоги у разі, якщо особа не дає на це своєї усвідомленої згоди. Також здійснено аналіз запропонованих законодавчих ініціатив у даному напрямку, виходячи із актуальності проблематики забезпечення прав осіб із ознаками психічних розладів.

Встановлено, що надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку здійснюється з дотриманням Закону України «Про психіатричну допомогу» та у відповідності до положень Цивільного процесуального кодексу України. Разом із цим, зважаючи на певну недосконалість, деякі їхні норми потребують оновлення, що зумовлено необхідністю дотримання прав особи, пацієнта, а також презумпції психічного здоров'я.

Розглянуті у статті законодавчі ініціативи щодо оптимізації цивільного процесуального законодавства, які передбачають розширення переліку суб'єктів звернення до суду із заявою про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, є цілком обґрунтованими та доцільними. Втім, дискусійними є положення щодо надання можливості здійснення попереднього оцінювання психічного стану особи лікарю, який має будь-яку медичну спеціальність, а також збільшення строку для розгляду заяви про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, що виключає невідкладність надання психіатричної допомоги особі навіть без її усвідомленої згоди.

Законотворцями враховані певні проблемні аспекти, які виникають в ході здійснення цивільного судочинства під час розгляду зазначеної категорії

справ, втім, доцільно було б передбачити у нормах діючого законодавства ефективні механізми дотримання конфіденційності та безпеки осіб з ознаками психічного розладу, а також закріпити право особи, якій надається психіатрична допомога у примусовому порядку (або її представника), відмовитися від такої допомоги.

Ключові слова: окреме провадження, психічне здоров'я, презумпція психічного здоров'я, психіатрична допомога, психіатричний огляд, амбулаторна психіатрична допомога, госпіталізація особи до закладу з надання психіатричної допомоги, заявники, лікар-психіатр, надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку.

Kutsyk K. Some aspects of providing psychiatric aid for a person in compulsory order according to the civil procedural legislation of Ukraine.

The article examines some aspects of providing psychiatric aid for a person in compulsory order according to the civil procedural legislation of Ukraine. In particular, the current legal norms, which regulate the procedure for conducting a psychiatric examination, providing outpatient psychiatric care, and hospitalization in a psychiatric care facility in the event that a person does not give his informed consent to this, are analyzed. An analysis of the proposed legislative initiatives in this direction was also carried out, based on the relevance of the issue of ensuring the rights of persons with signs of a mental disorders.

It has been established that providing psychiatric aid for a person in compulsory order predicted to a person in compliance with the Law of Ukraine «On Psychiatric Care» and in accordance with the provisions of the Civil Procedure Code of Ukraine. At the same time, considering certain imperfections, some of its norms need to be updated, which is due to the need to respect the rights of the individual, the patient, as well as the presumption of mental health.

The legislative initiatives considered in the article regarding to the optimization of civil procedural

legislation, which provide for the expansion of the list of subjects of appeals to the court with an application for compulsory psychiatric examination of a person, are fully justified and expedient. However, the provisions regarding the capability of an opportunity to carry out a preliminary assessment of a person's mental state by a doctor with any medical specialty, as well as the extension of the deadline for considering an application for a compulsory psychiatric examination of a person, which excludes the urgency of providing psychiatric aid for a person without his informed consent, are debatable.

The legislators took into account certain problematic aspects that arise in the course of civil proceedings during the consideration of the specified category of cases, however, it would be expedient to provide into the norms of the current legislation effective mechanisms for observing the confidentiality and safety of persons with signs of a mental disorder, as well as to establish the right of a person who is provided compulsory psychiatric care (or its representative) to refuse such care.

Keywords: separate proceedings, mental health, presumption of mental health, psychiatric care, psychiatric examination, outpatient psychiatric care, hospitalization of a person in a psychiatric care facility, applicants, psychiatrist, providing psychiatric aid for a person in compulsory order.

Постановка проблеми. Основний Закон України проголошує людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю, а відтак утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави [1]. Особисті немайнові права особи, зокрема право на медичну допомогу, закріплені у Конституції України (ст. ст. 3, 49), Цивільному кодексі України (ст. 284), Основах законодавства України про охорону здоров'я, інших нормативних актах, які регулюють суспільні відносини у сфері охорони здоров'я, а також низці ратифікованих Україною міжнародно-правових актів у сфері захисту прав людини (Загальна декларація прав людини від 10.12.1948 року, Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від 04.11.1950 року, Лісабонська декларація стосовно прав пацієнта від 01.10.1981 року, Гавайська декларація II від 10.07.1983 року, Положення про захист прав і конфіденційність пацієнта від 01.10.1993 року, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 48/96 «Стандартні правила забезпечення рівних можливостей для інвалідів» від 20.12.1993 року, Європейська соціальна хартія (переглянута) від 03.05.1996 року, Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину від 04.04.1997 року, Резолюція Генеральної Асамблеї ООН 70/1

«Перетворення нашого світу: Порядок денний в галузі сталого розвитку на період до 2030 року» від 25.09.2015 та ін.). Всесвітня організація охорони здоров'я (далі – ВООЗ) визначає здоров'я як «стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки як відсутність хвороб і фізичних дефектів» [2], відтак, розглядаючи право особи на медичну допомогу не варто концентруватися виключно на фізичному здоров'ї – значної уваги потребує і здоров'я психічне.

Зважаючи на важливість охорони психічного здоров'я та здійснення заходів із надання дієвої психіатричної допомоги особам, які її потребують, розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 року № 1018-р було схвалено Концепцію розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, метою якої є створення цілісної, ефективної системи охорони психічного здоров'я, яка функціонує в єдиному міжвідомчому просторі, забезпечує покращення якості життя та дотримання прав і свобод людини [3]. Варто відзначити, що зазначена Концепція стала важливим кроком для актуалізації проблематики психічного здоров'я, що потребує вирішення, зокрема – на державному рівні. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 06.10.2021 року № 1215-р було затверджено план заходів на 2021-2023 роки з реалізації вище згаданої Концепції, втім, військова агресія Російської Федерації проти України суттєво змістила вектор державної політики на період воєнного стану. При цьому, проблема психічного здоров'я населення загострилася ще більше.

Так, війна руйнує, забирає життя і здоров'я, вона сама по собі – надпотужний стрес, який у когось проявляється одразу, а в когось – проявить себе з часом. Експерт штаб-квартири ВООЗ у Женеві, співголова Референтної групи із психічного здоров'я та психосоціальної підтримки Фамі Ханна заявив про те, що потенційний ризик захворіти внаслідок війни на такі психічні розлади, як депресія і посттравматичний стрес, має понад 8,5 млн українців [4]. Зважаючи на це першою леді Оленою Зеленською було ініційовано створення «Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки», оскільки під час війни та після її закінчення увага до психічного здоров'я громадян повинна бути на особливо високому рівні, оскільки саме рівень психологічного благополуччя буде впливати на загальний стан здоров'я, економічне відновлення та добробут країни [5].

З огляду на викладене, забезпечення прав осіб, які мають порушення психічного здоров'я, виходить на новий рівень, а тому актуалізується потреба у ефективному врегулюванні процедури надання таким особам необхідної медичної допомоги, особливо у випадках, коли така допомога надається особі без її усвідомленої згоди (примусово).

Надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку здійснюється з дотриманням Закону України «Про психіатричну допомогу» та у відповідності до положень Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України). Разом із цим, зважаючи на певну дискусійність, деякі їхні норми потребують удосконалення, що зумовлено необхідністю дотримання прав особи, пацієнта, а також презумпції психічного здоров'я (ст. 3 Закону України «Про психіатричну допомогу»).

Стан опрацювання проблематики. Питання захисту цивільних прав, свобод та інтересів особи в порядку окремого провадження були предметом наукових розвідок багатьох цивілістів, однак, конкретно додержанню та захисту прав людини у сфері надання психіатричної допомоги в примусовому порядку присвячені деякі праці таких науковців й практиків, як: Н. Рибалка, А. Галай, Д. Гудима, А. Тесленко, О. Богатирьова, О. Прасов, І. Сказко, С. Стеценко, М. Ясинок.

Метою статті є дослідження деяких аспектів надання особі психіатричної допомоги в примусовому порядку, а також аналіз запропонованих законодавчих ініціатив, спрямованих на оптимізацію, зокрема, цивільного процесуального законодавства щодо врегулювання процедури надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, з огляду на актуальність проблематики психічного здоров'я.

Виклад основного матеріалу. Надання психіатричної допомоги у примусовому порядку передбачає необхідність безумовного дотримання низки прав особи, зокрема особистих немайнових, серед яких право на охорону здоров'я, право на медичну допомогу, право на таємницю про стан здоров'я, право на свободу та особисту недоторканність, право на повагу до гідності та честі тощо. Відтак, процедура надання такого роду допомоги, має здійснюватися з дотриманням принципів охорони прав людини, що закріплені у міжнародних нормативних документах. В цьому контексті слід звернути увагу на принципи охорони прав саме психічно хворих осіб, які О. Аврамова виокремлює у такі групи: 1) принципи збереження гідності психічнохворої людини; 2) принципи поширення стандартів та прав людини на психічнохворих без обмежень та дискримінації; 3) принципи надання психіатричної допомоги; 4) принципи надання правової допомоги; 5) принципи надання та отримання інформації; 6) принципи надання соціальної допомоги [6]. ВООЗ, у свою чергу, сформулював основні принципи щодо розроблення законодавства про охорону психічного здоров'я, серед яких: забезпечення доступу до основної допомоги у сфері психічного здоров'я, забезпечення найменш обмежувального типу системи охорони психічного здоров'я, наявність процедури особистої згоди, наявність процедури перегляду рішення [7, с. 22-23].

Закон України «Про психіатричну допомогу» визначає правові та організаційні засади забезпечення громадян психіатричною допомогою виходячи із пріоритету прав і свобод людини і громадянина, регламентує права та обов'язки фахівців, інших працівників, які беруть участь у наданні психіатричної допомоги [8]. Цим же Законом, зокрема, визначено види психіатричної допомоги, а також підстави та порядок її надання. Серед них: психіатричний огляд (ст. 11 Закону), амбулаторна психіатрична допомога (ст. 12 Закону), госпіталізація особи до закладу з надання психіатричної допомоги (ст. 13 Закону). Основні ж положення процесуального порядку розгляду заяв про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку визначені ЦПК України у главі 10 розділу IV «Окреме провадження». Чинна редакція ЦПК України встановлює підсудність для розгляду заяв про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, вимоги до її змісту, строків подання, а також особливостей розгляду. Втім, незважаючи на нормативно закріплену процедуру розгляду зазначеної категорії справ в порядку цивільного судочинства, все ж дискусійність деяких норм, а також наявність законодавчих ініціатив щодо їх оптимізації (як от проект Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку подання та розгляду заяв про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку» від 25.05.2020 № 3536 (далі – проект Закону України від 25.05.2020 № 3536) [9]) викликає потребу у додатковому дослідженні окресленої проблематики.

Наявність Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року, впровадження Національної програми психічного здоров'я та психосоціальної підтримки підтверджують необхідність системних змін у сфері надання психіатричної допомоги. Значна кількість досліджень, в тому числі аналітичних, акцентують на необхідності реформування всього, що пов'язано із наданням медичної допомоги у сфері психічного здоров'я, а також дотриманням прав осіб з ознаками психічних розладів. До того ж військова агресія Російської Федерації на території нашої держави, окрім явних бід, страждань населення, економічного спустошення несе в собі і приховані загрози, які в подальшому можуть негативно вплинути на психічне здоров'я нації. Вже зараз гостро постає проблема підтримки осіб, які пережили окупацію, втратили рідних і близьких під час обстрілів, через знищення місць проживання вимушені шукати притулку в інших регіонах країни або ж і закордоном. Ще один важливий аспект – психологічна реабілітація захисників-військовослужбовців, які пройшли бойові дії, полон, втрату побратимів, близьких... І тут варто зважати на особливості надання психіатричної допомоги особі,

коли вона сама усвідомлює таку потребу і звертається до медичного закладу та випадки, коли особа не приймає свою проблему, не усвідомлює її, а внаслідок травмуючих факторів трапляється загострення нестабільного психічного стану і особа може своїми діями спричинити шкоду собі, оточуючим, порушувати громадський порядок чи вчиняти інші протиправні діяння. З огляду на все вищеперелічене питання психічного здоров'я в сучасних реаліях вкрай актуальне.

Розглядаючи процедуру проведення зокрема психіатричного огляду – ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» передбачає, що психіатричний огляд проводиться лікарем-психіатром з метою з'ясування: наявності чи відсутності в особи психічного розладу, потреби в наданні їй психіатричної допомоги, а також для вирішення питання про вид такої допомоги та порядок її надання. Цим же законом встановлено, що психіатричний огляд особи може бути проведений без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника за обґрунтованою (тобто такою, яка містить відомості, що дають достатні підстави для такого огляду) заявою: родичів особи, яка підлягає психіатричному огляду, лікаря, який має будь-яку медичну спеціальність, інших осіб. У ЦПК України передбачено, що заява про проведення психіатричного огляду у примусовому порядку подається до суду лікарем-психіатром (ч. 1 ст. 339 ЦПК України), при цьому законодавець вимагає, аби до заяви додавався також висновок лікаря-психіатра, який би обґрунтовував доцільність такого огляду. Частиною 7 ст. 11 Закону України «Про психіатричну допомогу» передбачено, що у разі встановлення обґрунтованості заяви про психіатричний огляд особи без її усвідомленої згоди або без згоди її законного представника лікар-психіатр направляє до суду за місцем проживання цієї особи заяву про проведення психіатричного огляду особи в примусовому порядку. Тож, виходячи з викладеного, Закон України «Про психіатричну допомогу» дає право ініціювати психіатричний огляд особи у примусовому порядку родичам особи, яка підлягає психіатричному огляду, лікарю, який має будь-яку медичну спеціальність, іншим особам, які повинні звернутися із відповідною заявою до лікаря-психіатра, який в подальшому звертається до суду із заявою про необхідність проведення психіатричного огляду особи в примусовому порядку.

Як уже зазначалося, заява лікаря-психіатра про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку повинна бути обґрунтована, тобто на момент звернення до суду лікар-психіатр повинен встановити психічний стан особи. Як варіант, це можливо шляхом ознайомлення із медичною документацією особи, що свідчить про наявність в неї певного психічного розладу. Втім, інформація, зазначена у медичній документації,

не завжди відображає реальний психічний стан особи на поточний момент. Крім того, необхідна медична документація може бути втрачена, або ж взагалі відсутня через те, що певний психічний розлад в особи спостерігається вперше. Таким чином, єдиним джерелом достовірної інформації про психічний стан особи може бути її безпосередній огляд лікарем-психіатром. Однак, в такому разі, виникає колізія – для отримання рішення суду про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку лікарю-психіатру попередньо треба провести її огляд.

У ситуації, коли особа з ознаками психічного розладу своїми діями негативно впливає на життєдіяльність оточуючих, створює небезпеку для них або самої себе, порушує громадський порядок, обсяг повноважень працівників правоохоронних органів (поліції) також обмежений – з огляду на судову практику вони можуть лише звернутися із відповідною заявою до медичної установи, аби вже потім лікар-психіатр подав заяву до суду про психіатричний огляд особи у примусовому порядку.

До прикладу, згідно рішення Рівненського міського суду від 06.08.2021 року у справі № 569/16014/21 за заявою, поданою генеральним директором КП «Рівненський обласний центр психічного здоров'я населення» Рівненської обласної ради про проведення психіатричного огляду особи в примусовому порядку, 15.07.2021 року до КП «Рівненський обласний центр психічного здоров'я населення» Рівненської обласної ради надійшов лист від заступника начальника Рівненського районного управління поліції І. Теліги про проведення психіатричного огляду громадянина ОСОБА_1, поведінка якого тривалий період часу свідчить про наявність психічних розладів (скаржився на несанкціоноване проникнення в помешкання, спостереження за ним з допомогою тепловізійного обладнання, вплив іонізуючого випромінювання через стелю невідомими особами, неодноразово вказував, що йому серед ночі невідомі засовують у тіло металеві прути, які пошкодили печінку, а через отвори у стелі сусіди пускають отрутохімікати та газ), а від будь-якої медичної (психіатричної) допомоги останній категорично відмовляється. Ухвалою суду від 04.08.2021 року заяву КП «Рівненський обласний центр психічного здоров'я населення» Рівненської обласної ради прийнято до розгляду та відкрито провадження у справі, справу призначено до судового розгляду в порядку окремого провадження на 10 год. 30 хв. 06.08.2021 року з повідомленням (викликом) учасників справи [10]. Тут слід зауважити, що з моменту звернення представника поліції до медичної установи – 15.07.2021 року, та ухвалення рішення щодо психіатричного огляду особи у примусовому порядку – 06.08.2021 року, пройшов тривалий період часу, який можна було б суттєво

скоротити, якби працівникам поліції була надана можливість звернутися із відповідною заявою одразу до суду.

З огляду на викладене, варто погодитися із пропозиціями, викладеними у проекті Закону України від 25.05.2020 № 3536 щодо необхідності доповнення положень ЦПК України нормою про можливість звернення із заявою про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, зокрема – психіатричного огляду – не лише лікарю-психіатру а й і наступним особам: членам сім'ї, родичам такої особи або іншим громадянам України, нормальна життєдіяльність яких систематично порушується особою з ознаками психічного розладу; поліцейським, якщо під час виконання службових обов'язків ним виявлено факти систематичного порушення особою з ознаками психічного розладу нормальної життєдіяльності інших осіб та/або громадського порядку [9].

Подані зазначеними вище особами заяви повинні бути обґрунтовані, а сам факт проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку не повинен порушувати права особи, щодо якої його застосовано. В цьому контексті показовим є рішення Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) у справі «Фьодоров і Фьодорова проти України», яким було встановлено порушення права на повагу до приватного життя під час огляду психічного здоров'я. Такий огляд відбувся через скарги сусідів до головного лікаря-психіатра місцевої лікарні на ніби-то погану поведінку позивачів. Він тривав 25 хвилин і був проведений на задньому дворі будинку Фьодорових. Пізнішевці цього огляду використовуваний у суді-протипозивачів. І хоча українським судом було підтверджено законність проведення такого огляду, ЄСПЛз таким рішенням не погодився. Після дослідження національного законодавства було встановлено, що Закон України «Про психіатричну допомогу» містить чіткий перелік підстав для проведення психіатричного огляду особи, серед яких: згода особи, рішення суду або огляд у невідкладних випадках. У зазначеній справі не було ані згоди особи на проведення психіатричного огляду, ані рішення суду про проведення такого огляду у примусовому порядку. Листи сусідів, які описують буцім-то неналежну поведінку, не були оцінені місцевим судом або державними органами як такі, що свідчать про невідкладний випадок [7, с. 56].

Згаданим проектом Закону України від 25.05.2020 № 3536 також пропонується розширити перелік суб'єктів звернення до суду із заявою не тільки про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку, а й про надання особі амбулаторної психіатричної допомоги або її продовження в примусовому порядку, а також про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку або про

продовження такої госпіталізації [9]. Зазначена ініціатива дискусійна, позаяк, враховуючи необхідність дотримання прав особи під час надання психіатричної допомоги в примусовому порядку, амбулаторна психіатрична допомога в примусовому порядку або ж госпіталізація особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку без попереднього огляду лікаря-психіатра неможлива. А навіть на психіатричний огляд особи без її усвідомленої згоди потрібне рішення суду. Втім, аналіз судової практики показує, що у більшості випадків звернення до суду стосуються вже госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку, при чому висновок про стан здоров'я особи, яку пропонують госпіталізувати, лікар-психіатр обґрунтовує документами, показаннями свідків чи представників правоохоронних органів, які жодним чином не можуть замінити повноцінний психіатричний огляд особи. Як приклад – рішення Тернопільського міськрайонного суду від 30.03.2022 року у справі № 607/4249/22 за заявою представника КНП «Тернопільська обласна клінічна психоневрологічна лікарня» Тернопільської обласної ради про госпіталізацію ОСОБА_1 у психіатричний заклад у примусовому порядку, у задоволенні якої заявнику було відмовлено [11].

Зважаючи на те, що надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку шляхом її госпіталізації до психіатричного закладу розглядається як позбавлення свободи у розумінні п. 1 ст. 5 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, вирішуючи питання про таку госпіталізацію слід звертати увагу на наявну сукупність таких умов: 1) має бути достовірно доведено, що особа є психічно хворою; 2) психічний розлад повинен бути такого виду або ступеня, що слугує підставою для примусового тримання у психіатричному закладі; 3) обґрунтованість тривалого тримання у психіатричному закладі залежить від стійкості відповідного захворювання. Показовим у цьому контексті є рішення ЄСПЛ у справі «Вінтерверп проти Нідерландів» від 24.10.1979 року, в якому суд звернув увагу на три вимоги, що зумовлюють наявність законних підстав для обмеження волі психічно хворої особи: особа повинна реально страждати психічним захворюванням, тобто реальні психічні розлади повинні бути встановлені компетентними органами на основі об'єктивної медичної експертизи; психічні розлади повинні досягти такого рівня, які виправдовують позбавлення волі; дійсність позбавлення волі залежить від наявності такого захворювання, особа може бути позбавлена волі до тих пір, поки є захворювання, що встановлено відповідним висновком [12].

Також актуальним є питання захисту прав особи, щодо якої подано заяву про надання психіатричної допомоги у примусовому порядку. Нор-

мами чинного цивільного процесуального законодавства (ч. 2 ст. 339, ч. 3 ст. 340 ЦПК України) не передбачено можливості особи, якій надається психіатрична допомога у примусовому порядку, а також її представника подати клопотання про відмову від такої допомоги – зазначається лише про право подання заяви про припинення такої допомоги. В Законі України «Про психіатричну допомогу», також такі положення відсутні. Більше того, конкретизовано, що клопотання про припинення надання особі амбулаторної психіатричної допомоги в примусовому порядку може направлятися до суду особою, якій надається ця допомога, або її законним представником лише через 3 місяці з часу ухвалення судом рішення про надання або продовження надання особі такої допомоги (ч. 8 ст. 12 Закону України «Про психіатричну допомогу»). Таким чином особа позбавляється можливості одразу захищати свої права, коли амбулаторна психіатрична допомога надаватиметься їй без її «усвідомленої письмової згоди» або без письмової згоди її представника. Аналогічно законодавець вирішив ситуацію і у разі госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги в примусовому порядку (ч. 4 ст. 17 Закону України «Про психіатричну допомогу»). Згадані норми, на наш погляд, суперечать принципам 16 та 17 Резолюції ГА ООН № 46/119 «Захист осіб з психічними захворюваннями і покращення психіатричної допомоги» від 18.02.1992 року [13], якими закріплено, що примусова госпіталізація пацієнтів спочатку має відбуватися на короткий строк, встановлений національним законодавством, для обстеження і попереднього лікування до розгляду такої госпіталізації чи затримання контрольним органом, яким має бути суд чи інший незалежний та безсторонній орган. Зважаючи на те, що особа, якій надається медична (у даному випадку – психіатрична) допомога у примусовому порядку, повинна мати доступ до суду, мати право бути вислухана особисто або через свого представника, а також провадження щодо примусової госпіталізації особи до закладу з надання психіатричної допомоги повинно обов'язково передбачати чіткі ефективні гарантії від свавілля з огляду на вразливість осіб, які страждають на психічні розлади, та потребу в наведенні дуже вагомих причин для виправдання будь-яких обмежень їхніх прав (п. 104 рішення ЄСПЛ від 17.04.2014 року у справі «Анатолій Руденко проти України») [14] національне законодавство має бути доповнено відповідними нормами, чого, однак, не передбачає проект Закону України № 3536 від 25.05.2020 року.

Водночас, зазначеним законопроектом пропонується закріпити у ч. 2 ст. 340 ЦПК України можливість долучення до заяви про проведення психіатричного огляду фізичної особи у примусовому порядку, про надання амбулаторної психіатричної допомоги у примусовому порядку та її

продовження матеріалів, зібраних за результатами попереднього оцінювання психічного стану особи, не лише лікарем-психіатром, а і лікарем, який має будь-яку медичну спеціальність. Таким чином спрощуються критерії оцінювання психічного стану особи для встановлення доцільності надання їй психіатричної допомоги у примусовому порядку, що не є обґрунтованим, позаяк будь-який лікар не може бути об'єктивним в силу відсутності необхідної компетенції для визначення наявності психічного розладу в особі та ступеню його складності, суспільної небезпечності тощо. До того ж необхідно дотримуватися принципу визначення психічного захворювання, закріпленого у Резолюції ГА ООН 46/119 «Захист осіб з психічними захворюваннями і покращення психіатричної допомоги» від 18.02.1992 року, який полягає у тому, що визначення того, чи має особа психічне захворювання, повинно відбуватися у відповідності з міжнародно прийнятими медичними стандартами [13].

Варто звернути увагу на ще одне дискусійне, в частині дотримання прав людини, положення запропонованого законотворцями проекту Закону України від 25.05.2020 № 3536 – щодо можливості розгляду справи про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку за її відсутності у разі повторної неявки без поважних причин (за умови, що така особа була повідомлена про розгляд справи належним чином). В цьому контексті слід зважати на рішення ЄСПЛ від 19.04.2012 року у справі «М. проти України», де розглянуто питання дотримання права на свободу та особисту недоторканність особи при розміщенні її для стаціонарного лікування у психіатричний заклад. У результаті розгляду справи суд дійшов висновку про порушення п. 1 ст. 5 Конвенції при другій і третій госпіталізаціях – через неповідомлення заявниці про судові засідання з розгляду питання про госпіталізацію у примусовому порядку та прийняття судового рішення за відсутності заявниці, а також не зазначення в судовому рішенні, які саме дії заявниці були підставою для госпіталізації в примусовому порядку [15, с. 218].

Суттєве значення має своєчасність надання психіатричної допомоги, навіть якщо вона надається у примусовому порядку. Чинний ЦПК України встановлює такі строки розгляду заявиз дня її надходження до суду: про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги – протягом 24 годин; про психіатричний огляд – протягом трьох днів; про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації – протягом десяти днів (ч. 1 ст. 341 ЦПК України). Водночас, проект Закону України від 25.05.2020 № 3536 передбачає зміну встановлених строків: на розгляд і вирішення заяви про психіатричний огляд, про надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продов-

ження та продовження госпіталізації пропонується надати сім днів з дня її надходження до суду. Тобто строк на проведення психіатричного огляду ще більше продовжується: з трьох днів – до семи, на надання амбулаторної психіатричної допомоги, її продовження та продовження госпіталізації, навпаки, скорочується: з десяти днів – до семи. І якщо з останніми позиціями можна погодитися, то збільшення строку для проведення психіатричного огляду не є виправданим. Якщо особа потребує надання психіатричної допомоги (навіть самостійно не усвідомлюючи цього), то така допомога повинна бути надана у встановленому законом порядку і в максимально короткий строк.

В частині розгляду заяви про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги примусовому порядку впродовж 24-годинного строку варто зауважити, що хоча зазначений строк і сприяє швидкому вирішенню питання про надання психіатричної допомоги у максимально стислі строки (тим більше зважаючи на той факт, що така госпіталізація особи проводиться, якщо її обстеження або лікування можливі лише в стаціонарних умовах, та при встановленні в особи тяжкого психічного розладу, внаслідок чого вона: вчиняє чи виявляє реальні наміри вчинити дії, що являють собою безпосередню небезпеку для неї чи оточуючих, або неспроможна самостійно задовольняти свої основні життєві потреби на рівні, який забезпечує її життєдіяльність), однак на практиці мають місце випадки, коли суд не має змоги розглянути заяву про примусову госпіталізацію особи протягом 24 годин через особливості складу суду, який розглядає зазначену категорію цивільних справ (ч. 4 ст. 293 ЦПК України). Тож закономірною є позиція науковців про те, що порушення національними судами визначеного 24-годинного строку розгляду заяви про госпіталізацію особи до закладу з надання психіатричної допомоги у примусовому порядку допускається, зокрема, через неможливість організувати судовий розгляд справи із залученням двох присяжних у такий стислий строк [16, с. 93], а також неналежну підготовку відповідними заявниками у зазначеній категорії справ матеріалів, що подаються до суду [15, с. 215].

Висновки. Зважаючи на реалії сьогодення питання психічного здоров'я населення є однією із проблем, яка потребує врегулювання на державному рівні. Попри наявність державних програм та стратегій у сфері забезпечення психічного здоров'я, все ж гостро постає проблема дотримання прав людини при наданні психіатричної допомоги, особливо, якщо така допомога надається у примусовому порядку. З огляду на це крайнє важливою є необхідність законодавчого налагодження механізму надання медичної допомоги у сфері психічного здоров'я таким чином, аби особа, яка потребує такої допомоги, швидко та своєчасно

її отримала, при цьому її права, свободи та інтереси, а також права, свободи та інтереси інших осіб – не були порушені. І хоча процесуальний порядок надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку передбачений чинними нормами національного законодавства, втім, аналіз положень міжнародних правових актів, а також судова практика свідчать про необхідність їх оптимізації.

Підсумовуючи викладене, варто врахувати запропоновану проектом Закону України від 25.05.2020 № 3536 пропозицію щодо розширення суб'єктного складу учасників справи про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку, зокрема, коли йдеться про проведення психіатричного огляду особи без її усвідомленої згоди. Разом з тим, дискусійними є положення щодо надання можливості здійснення попереднього оцінювання психічного стану особи лікарю, який має будь-яку медичну спеціальність (а не виключно лікарю-психіатру), а також збільшення строку для розгляду заяви про проведення психіатричного огляду особи у примусовому порядку (з трьох до семи днів), що виключає невідкладність надання психіатричної допомоги особі навіть без її усвідомленої згоди. В контексті гармонізації національного законодавства із положеннями міжнародно-правових актів було б доцільно передбачити у нормах діючого законодавства ефективні механізми дотримання конфіденційності та безпеки осіб з ознаками психічного розладу, а також закріпити право особи, якій надається психіатрична допомога у примусовому порядку (або її представника) відмовитися від такої допомоги.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: Конституція, Закон від 28.06.1996 року № 254к/ 96BPURL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 03.04.2023).
2. Преамбула до Конституції Всесвітньої організації охорони здоров'я від 22.07.1946 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU46004> (дата звернення: 03.04.2023).
3. Про схвалення Концепції розвитку охорони психічного здоров'я в Україні на період до 2030 року: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.12.2017 року № 1018-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1018-2017-%D1%80#Text> (дата звернення: 03.04.2023).
4. Понад 8,5 мільйона українців мають ризик психічних розладів через війну – ВООЗ. *Українформ новини*: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3567887-ponad-85-miljona-ukrainciv-maut-rizik-psihicnih-rozladiv-cerez-vijnu-vooz.html> (дата звернення: 03.04.2023).

5. Офіс першої леді, МОЗ та партнери запускають Національну програму психічного здоров'я та психосоціальної підтримки. *Урядовий портал*: веб-сайт. URL: <https://moz.gov.ua/article/news/ofis-pershoi-ledi-moz-ta-partneri-zapuskajut-nacionalnu-programu-psihichnogo-zdorovov%e2%80%99ja-ta-psihosocialnoi-pidtrimki?preview=1> (дата звернення: 03.04.2023).
6. Аврамова О.Є. Імплементція Європейських приватноправових принципів охорони прав психічнохворих осіб в право України. *Харківський національний університет внутрішніх справ*: веб-сайт. URL: <https://univd.edu.ua/science-issue/scientist/331> (дата звернення: 03.04.2023).
7. Аналіз законодавства й політики у сфері психічного здоров'я в Україні: звітпроєкту «Психічнездоров'я для України» (МН4U). 2021. URL: <https://www.mh4u.in.ua/wp-content/uploads/2021/01/mh4u-mh-law-analysis-report-21122020-with-annexes.pdf> (дата звернення: 03.04.2023).
8. Про психіатричну допомогу: Закон України від 22.02.2000 року № 1489-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1489-14#Text> (дата звернення: 03.04.2023).
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення порядку подання та розгляду заяв про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку: проєкт Закону України від 25.05.2020 року № 3536. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68928 (дата звернення: 03.04.2023).
10. Рішення Рівненського міського суду від 06.08.2021 року у справі № 569/16014/21. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98816359> (дата звернення: 03.04.2023).
11. Рішення Тернопільського міськрайонного суду від 30.03.2022 року у справі № 607/4249/22. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103832506> (дата звернення: 03.04.2023).
12. Справа «Вінтерверп проти Нідерландів»: Рішення Європейського суду з прав людини від 24.10.1979 року. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/SO2451> (дата звернення: 03.04.2023).
13. Захист осіб з психічними захворюваннями і покращення психіатричної допомоги: Резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 18.02.1992 року № 46/119. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/MU91323> (дата звернення: 03.04.2023).
14. Справа «Анатолій Руденко проти України» (Заява № 50264/08): Рішення Європейського суду з прав людини від 17.04.2014 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a10#Text.
15. Сказко І. Судовий розгляд справ про надання особі психіатричної допомоги у примусовому порядку. *Науковий часопис Національної академії прокуратури України*. 2016. № 3. С. 213–221.
16. Гудима Д. Практика Європейського суду з прав людини щодо госпіталізації психічнохворих: уроки для України. *Право України*. 2015. № 10. С. 87–96.